

УДК 159.922.8-057.875:378

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.11>

ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ЙОГО ВИДИ: ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Тетяна Костіна

*Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського,
вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, Україна, 01042
e-mail: kostina_tanya@ukr.net*

Ірина Булах

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601
e-mail: i.s.bulakh@ukr.net*

У статті представлено результати теоретичного аналізу підходів до визначення терміна гендерно зумовленого насильства (ГЗН) та його видів. За результатами проведеного аналізу констатовано, що терміни «гендерне насильство» та «гендерно зумовлене насильство» використовуються як синоніми. На сучасному етапі розвитку суспільства простежується тенденція до надання переваги позначенню «гендерно зумовлене насильство» (ГЗН). Визначено, що гендерно зумовлене насильство (gender-based violence) – це насильство, яке вчиняється до осіб через їхню стать або стосується переважно осіб певної статі; це крайній вияв дискримінації за ознакою статі, жертвами якого найчастіше стають жінки. Виокремлено такі основні форми ГЗН: насильство з боку інтимного партнера, сексуальне насильство, дитячі шлюби, каліцтво жіночих статевих органів, торгівля з метою сексуальної експлуатації, жіноче дітовбивство та злочини «честі». Термінологічне порівняння використання словосполучення ГЗН засвідчило, що сьогодні цей термін здебільшого використовується як «парасольковий термін» (гіперонім) та описує не лише насильство проти жінок, а і випадки насильства щодо чоловіків, якщо вони пов'язані із гендерними нормами щодо маскуліності.

Аналіз засвідчив, що до ГЗН також належить домашнє насильство. Підкреслено, що в англійських джерелах цей термін може позначатись словами “domestic violence” або “domestic abuse”, які розпізнаються як синонімічні. Домашнє насильство може проявлятися у наступних формах, як фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. Підкреслено, що цей тип насильства відбувається циклічно (cycle of abuse) і вміщує такі фази: 1) наростаюча напруга; 2) інцидент (насильство); 3) примирення; 4) «медовий місяць» (заспокоєння). Домашнє насильство часто зумовлюється наявністю усталених соціальних стереотипів щодо гендерних ролей жінок та чоловіків.

Ключові слова: гендерне насильство, гендерно зумовлене насильство, домашнє насильство, насильство, гендер, гендерна нерівність.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства все більшої актуальності набуває сфера гендерної рівності. Значні соціально-політичні та економічні зрушення, що відбуваються в Україні останнім часом, загострили питання рівності, справедливості та рівноправності, якими може користуватися кожен учасник / учасниця української спільноти. Попри спрямування українців до розбудови власної держави на засадах демократичних цінностей, в Україні залишається важливим питання гендерного насильства, яке значною мірою проявляється у формі домашнього насильства. Особливо гостро проблема домашнього насильства постала на фоні пандемії, спричиненої COVID-19. Практично усі

країни світу зафіксували сплеск випадків домашнього насильства, жертвами якого переважно ставали жінки. Через це вчені домашнє насильство позначили як тінюву пандемію, що розгортається паралельно з пандемією COVID-19 [20].

Домашнє насильство – чутлива тема, яка потребує від людей, що працюють із жертвами домашнього насильства, високого рівня підготовки та професіоналізму. Особливого значення набуває професійна підготовка психологів, соціальних працівників, психотерапевтів, оскільки саме ці люди будуть допомагати жертвам домашнього насильства віднайти ресурс для виходу за межі токсичних стосунків.

Останнім часом інтерес до теми гендерно зумовленого насильства, у тому числі й домашнього насильства, помітно зростає. Все більше науковців та громадських активістів наголошує на важливості даного питання та необхідності залучення якомога більшої кількості людей до вивчення цієї проблеми. Серед найбільш відомих учених, які заклали фундамент гендерних досліджень у соціально-психологічній сфері, варто відзначити науковці Т. Говорун (гендерний дискурс у психолого-педагогічній практиці), О. Кізь та О. Кікінежди (формування гендерної культури молоді), Т. Марценюк (роль фемінізму у боротьбі проти домашнього насильства) [3; 7; 8].

На сьогодні існує значна кількість праць у поведінкових науках, де здійснений аналіз феномену насильства та домашнього насильства. Зокрема, у працях Д. Норт, Дж. Волліс та Б. Вайнгест надано аналіз розвитку суспільства через призму насильства, показано роль насильства у становленні історії людства, проаналізовано насильство як суспільний феномен [9]. Психологічні наслідки насильства для жертв насильства та особливості надання психологічної допомоги такій категорії людей висвітлено у роботах Дж. Герман [2]. Аналіз проблеми домашнього насильства та можливостей подолання цього явища презентовано у працях О. Здравомислової, Р. Еруслаанової, О. Размахової та А. Край [6; 4; 11]. Особливості проявів насильства щодо дітей, зокрема булінгу та домашнього насильства, були відображені у роботі Л. Турищевої, І. Дорожко й О. Малихіної [12].

Надамо визначення вихідних термінів, які стосуються питання домашнього насильства та будуть використані у даній статті.

Одним із головних понять є поняття «гендерно зумовлене насильство» (“gender-based violence”) – це насильство, яке вчиняється щодо осіб через їхню стать або стосується переважно осіб певної статі. Це крайній вияв дискримінації за ознакою статі, жертвами якого найчастіше стають жінки. Таке визначення подає організація «Ла Страда – Україна» [1]. Загалом вчені виділяють такі види гендерно зумовленого насильства: фізичне насильство; психологічне насильство; сексуальне насильство; економічне насильство; домашнє насильство; переслідування; зґвалтування; сексуальні домагання; каліцтво жіночих геніталій; примусову стерилізацію; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім’я так званої честі; насильство в інституційному середовищі; насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях; торгівлю людьми; гендерну дискримінацію [1].

Необхідно зауважити, що поруч із терміном «гендерно зумовлене насильство» (ГЗН) також використовують термін «гендерне насильство», під яким розуміється насильство, яке чинять переважно чоловіки проти переважно жінок [8]. Зазначені терміни є синонімічними. На початку входження цього явища в українські наукові джерела учені переважно використовували термін «гендерне насильство» [8]. Зараз простежується тенденція до надання переваги терміну «гендерно зумовлене насильство», що ми бачимо на прикладі діяльності правозахисної організації «Ла Страда – Україна».

До особливостей гендерного насильства Т. Марценюк відносить такі:

1) це проблема 21 століття, яка властива усім країнам світу;

2) насильство може пояснюватись та підтримуватись «культурою» (наприклад, вбивства честі);

3) проблема перейшла із приватної сфери у площину публічності, тобто особисте стало політичним. Держави долучились до вирішення питання насильства щодо жінок;

4) потрібні спільні зусилля активістів, поліції, центрів соціальної допомоги, державних інституцій, щоб подолати цю проблему [8].

Усвідомлення значущості та масштабності проблеми насильства проти жінок відбувалося поступово та не так швидко, як мало би відбуватись. Лише у XX столітті були здійснені перші кроки щодо протидії цьому явищу: у 1993 році була прийнята Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок. У цьому документі Організації Об'єднаних Націй було використане поняття «насильство проти жінок». У документі міститься таке визначення: «Насильство проти жінок – це будь-який акт гендерного насильства, який призводить або може призвести до фізичної, сексуальної чи психічної шкоди чи страждання жінок, включаючи погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення свободи як у суспільному, так і в особистому житті» [14]. Отже, у цьому документі насильство проти жінок розглядається як гендерно зумовлене насильство.

Зауважимо, що на початку свого становлення термін «гендерне насильство» («гендерно зумовлене насильство») позначав насильство, яке здійснюється по відношенню до жінок та дівчат. Тобто це поняття не включало інші категорії людей, зокрема й чоловіків. На сучасному етапі спостерігається тенденція до розширення цього терміна та його перехід у «парасольковий термін» (“umbrella term”). Сьогодні ГЗН виступає гіперонімом, тобто є родовим поняттям до таких термінів, як «насильство за ознакою статі», «насильство проти жінок» (“violence against women (VAW)”), «насильство проти жінок та дівчат» (“violence against women and girls (VAWG)”), «насильство з боку інтимного партнера» (“intimate partner violence”), «домашнє насильство» (“domestic violence”) та ін. [15; 16].

Водночас чіткого термінологічного розмежування щодо того, як саме і проти кого здійснюється ГЗН, поки що не встановлено. Є організації, які підкреслюють, що ГЗН – це насильство проти жінок, яке пов'язане із їхньою соціальною статтю – гендером, а також зумовлюється патріархальною системою відносин у суспільстві. Включення до визначення цього терміна інших груп населення, зокрема чоловіків, призведе до певного викривлення інформації, оскільки це зміщуватиме фокус уваги із жінок та дівчат. Саме зародження терміна було пов'язане з необхідністю привернення уваги до проблеми насильства, від якого потерпали саме жінки та дівчата. Зокрема, у документах Світового банку (The World Bank) поняття «гендерно зумовлене насильство» та «насильство проти жінок та дівчат» використовуються як синонімічні [16].

Однак міжнародні джерела Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) розмежовують поняття «гендерно зумовлене насильство» та «насильство проти жінок», наголошуючи, що ГЗН є більш широким, інклюзивним та включає насильство не лише проти жінок, але й інших категорій населення, у тому числі чоловіків, якщо насильство зумовлене гендерною ідентичністю чоловіка [18]. Водночас у матеріалах, що висвітлюють питання гендерно зумовленого насильства, зазначається, що серед жертв такого типу насильства переважають жінки та дівчата.

На офіційних ресурсах Дитячого фонду ООН (UNICEF) гендерно зумовлене насильство позначається як таке, що «включає фізичну, сексуальну, психологічну або економічну шкоду, заподіяну людині через соціально приписаний дисбаланс сил між чоловіками та жінками. Це також включає як публічну, так і приватну загрозу насильства, примусу та позбавлення волі» [17]. У цьому визначенні чітко не виділено, що ГЗН – це насильство,

якого зазнають жінки та дівчата через приналежність до жіночої статі та соціальні очікування і традиції, які унормовують підлегле становище жінок. Однак у подальших поясненнях щодо ГЗН акцентується увага на тому, що у всіх суспільствах жінки та дівчата мають менше влади, ніж чоловіки. Ідеться про владу над своїм тілом, рішеннями та ресурсами. Соціальні норми, які визнають використання чоловіками насильства як форми дисципліни та контролю, посилюють гендерну нерівність і продовжують гендерно зумовлене насильство. У всьому світі жінки та дівчата, особливо підлітки, є групою з найбільшим ризиком стати жертвою ГЗН [17].

Отже, ми бачимо, що проблема здійснення ГЗН асоціюється саме із жінками та дівчатами як такими, що є вразливою категорією до прояву даного типу насильства. UNICEF перелічує такі форми ГЗН: насильство з боку інтимного партнера, сексуальне насильство, дитячі шлюби, каліцтво жіночих статевих органів, торгівля з метою сексуальної експлуатації, жіноче дітовбивство та злочини «честі» [17].

Структура Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (UN Women) надає гендерно зумовленому насильству таке визначення: «<...> шкідливі дії, спрямовані проти окремої особи або групи осіб на основі їхньої статі. Це корениться в гендерній нерівності, зловживанні владою та шкідливих нормах» [15]. У цьому визначенні ми також не бачимо чіткого визнання того, що ГЗН – це насильство, жертвами якого є жінки. Однак тут зазначається, що цей термін використовується для підкреслення того факту, що структурні, гендерні відмінності владних повноважень ставлять жінок і дівчат під загрозу різноманітних форм насильства. Наголошується, що саме жінки та дівчата непропорційно страждають від ГЗН. Водночас зауважується, що чоловіки та хлопчики також можуть бути мішенню такого типу насильства. Крім того, термін також іноді використовується для опису цілеспрямованого насильства проти ЛГБТ-КІ+, коли йдеться про насильство, пов'язане з нормами маскуліності / жіночності та / або з гендерними нормами [15].

До типів насильства, якого можуть зазнавати жінки, також відносять домашнє насильство. Зауважимо, що в англійських джерелах термін «домашнє насильство» може позначатись словами “domestic violence” або “domestic abuse”, які здебільшого розпізнаються як синонімічні [15].

ООН Жінки надають таке визначення домашньому насильству: «<...>це будь-яка модель поведінки, яка використовується для отримання або збереження влади та контролю над інтимним партнером. Воно охоплює всі фізичні, сексуальні, емоційні, економічні та психологічні дії або погрози дій, які впливають на іншу людину» [15]. Підкреслюється, що це одна з найпоширеніших форм насильства, з якою стикаються жінки у всьому світі.

Як бачимо, домашнє насильство входить до загального поняття «гендерно зумовлене насильство». Вважається, що зґвалтування та домашнє насильство є найпоширенішими видами гендерно зумовленого насильства по відношенню до жінок. Нині в Україні діє закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII, на який мають спиратись професіонали, дотичні до теми домашнього насильства. Відповідно до цього закону домашнє насильство позначається так: «Діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [5].

Отже, виділяють такі види домашнього насильства: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. Надамо більш детальну характеристику кожного із перерахованих видів [10]:

- фізичне – заподіяння тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі, мордування, залишення в небезпеці, ненадання допомоги, заподіяння смерті;
- сексуальне – будь-які діяння сексуального характеру, вчинені без згоди особи;
- психологічне – словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, що спричиняють невпевненість, нездатність захистити себе, шкоду психічному здоров'ю;
- економічне – умисне позбавлення житла, їжі, одягу, коштів чи документів, перешкоджання в отриманні лікування, заборона працювати, примушування до праці, заборона навчатися.

Потрібно зауважити, що кожне домашнє насильство відбувається за схемою циклу насильства (cycle of abuse), яку розробила Л.Е. Уолкер [21]. Відповідно до цієї схеми виділяються такі етапи насильства:

- 1) наростання напруги;
- 2) інцидент (насильство);
- 3) примирення;
- 4) «медовий місяць» (заспокоєння) [21].

Як зауважують спеціалісти, цикл насильства буде повторюватись доти, доки один/одна із партнерів/ок не зупинить цей цикл. Найчастіше цикл можна розірвати за допомогою виходу з відносин [13]. Однак через неоднозначність поведінки кривдника жертва часто не може цього зробити без зовнішнього втручання [19]. Цикл може повторюватися безліч разів. Повний цикл (4 стадії) може тривати від декількох годин до року або більше. Однак тривалість циклу зазвичай зменшується з часом, так що стадії «примирення» і «заспокоєння» можуть повністю зникнути. У такому разі насильство стає більш інтенсивним, а цикли частішають [19].

Отже, домашнє насильство – це проблема, яка має набувати видимості у суспільстві та отримувати належну увагу, щоб жертви насильства отримували необхідну допомогу, зокрема і психологічну, щоб вийти за межі токсичних стосунків. Домашнє насильство є складовою частиною гендерно зумовленого насильства (ГНЗ). Воно зумовлене наявністю усталених гендерних стереотипів у суспільстві щодо розподілу гендерних ролей жінок та чоловіків.

Список використаної літератури

1. Гендерно зумовлене насильство. *Ла-Страда Україна* : вебсайт. 2021. URL: <https://www.facebook.com/lastradaukraine/posts/1997840736959667/>.
2. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Львів : Видавництво «Старого Лева», 2015. 424 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерний дискурс в психологічній науці та педагогічній практиці. *Психологічний часопис*. 2016. Вип. 1. С. 41–55.
4. Ерусланова Р. Насиліе в семье. Москва : Дашков и К, 2010. 224 с.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України вид 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
6. Зравомыслова О. Обыкновенное зло. Исследования насилия в семье. Москва : Эдиториал УРСС, 2003. 200 с.
7. Кізь О.Б., Кікінежді О.М. Формування гендерної культури молоді : науково-методичні матеріали до тренінгової програми. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 160 с.
8. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.

9. Норт Д., Уолліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Київ : Наш Формат, 2017. 352 с.
10. Поняття «домашнє насильство» та його види. *Офіційний вебсайт Тернівської районної у місті Кривому Розі ради та її виконавчого комітету* : вебсайт. URL: https://trnvk.gov.ua/ua/news/pg/300420333844253_n/.
11. Размахова О., Край А. Домашнее насилие. Так будет не всегда. Москва : АСТ, 2020. 240 с.
12. Турищева Л., Дорожко І., Малихіна О. Насильство. Булінг. Проблема в запитаннях та відповідях. Харків : Видавнича група «Основа», 2019. 144 с.
13. Bancroft L. Why does he do that? Inside the minds of angry and controlling men. New York : Putnam's Sons, 2002. 408 p.
14. Declaration on the Elimination of Violence against Women. General Assembly resolution, 1993. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf.
15. Frequently asked questions: Types of violence against women and girls. UN Women. URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/faqs/types-of-violence>.
16. Gender-Based Violence (Violence Against Women and Girls). The World Bank, 2019. <https://www.worldbank.org/en/topic/socialsustainability/brief/violence-against-women-and-girls>.
17. Gender-based violence in emergencies. UNICEF, 2021. URL: <https://www.unicef.org/protection/gender-based-violence-in-emergencies>.
18. Kirkegaard D. What is gender-based violence (GBV)? URL: <https://www.friendsofunfpa.org/what-is-gender-based-violence-gbv/>.
19. Newman W.C., Newman E. Domestic Violence: Causes and Cures and Anger Management. Willis Newman, 2010. 80 p.
20. The Shadow Pandemic: Violence against women during COVID-19. URL: <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19-response/violence-against-women-during-covid-19>.
21. Walker L.E. The Battered Woman. New York : Harper and Row, 1979.

GENDER-BASED VIOLENCE AND ITS TYPES: DOMESTIC VIOLENCE

Tetiana Kostina

*V.I. Vernadskyi Taurida National University,
33, John McCain Str., Kyiv, Ukraine, 01042
kostina_tanya@ukr.net*

Iryna Bulakh

*National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov,
9, Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine, 01601
i.s.bulakh@ukr.net*

The article presents the results of a theoretical analysis of approaches to determining the term gender-based violence (GBN) and its types. According to the results of the study, it was stated that the terms “gender-based violence” and “gender-based violence” are used interchangeably; At the present stage, there is a tendency to give preference to the designation “gender-based violence” (GBN). Gender-based violence is defined as violence committed against persons because of their gender or mainly against persons of a particular sex; this is an extreme manifestation of gender discrimination, which most often affects women. The primary forms of GBV are identified: intimate partner violence, sexual violence, child marriage, female

genital mutilation, trafficking for sexual exploitation, female infanticide, and "honor" crimes. A terminology comparison of the use of the phrase GBV showed that today the term is mainly used as an "umbrella term" (hyperonym) and describes violence against women and cases of violence against men if they are related to gender norms regarding masculinity.

The analysis showed that domestic violence also belongs to the GBV. It is emphasized that in English-language sources, this term can be denoted by the words "domestic violence" or "domestic abuse", which in the vast majority are recognized as synonymous. Domestic violence can take the following forms: physical, psychological, economic and sexual.

It is emphasized that this type of violence takes place according to the scheme of the cycle of violence ("cycle of abuse"), which contains the following phases: 1) increasing tension, 2) incident (violence), 3) reconciliation, 4) "honeymoon" (calm). Domestic violence is often caused by established social stereotypes about the gender roles of women and men.

Key words: gender-based violence, domestic violence, domestic abuse, violence, gender, gender inequality.